

MOTÍV „UŠLACHTILÉHO DIVOCHA“

A J. F. LAFITEAU

IGOR ZMETÁK

Abstrakt: Motív „ušlachtitého divocha“ sa v európskej kultúre začal ojedinele objavovať v 16. storočí, aby sa naplno presadil v 18. storočí, v období osvietenstva. Výrazný vplyv na tento proces malo dielo Josepha François Lafiteau – *Moeurs des sauvages américains, comparés aux mœurs des premiers temps* (*Mrvy amerických divochov v porovnaní s mravmi prvých čias*), ktorá sa stala základným dielom porovnávej etnológie v Európe.

Kľúčové slová: Divoch (sauvage, Wilde), prírodné národy, M. De Montaigne, filozofia osvietenstva, J. F. Lafiteau.

Z vplyvných osobností formujúcej sa novovekej európskej kultúry, zapôsobil veľmi pozitívne v prospech pohľadu na tzv. „divocha“, svojim dielom *Eseje* Michel de Montaigne. Bol jedným z prvých, kto napriek všetkým hrôzostrašným správam hľadal u zámorských kultúr antické cnosti a kultúrny vzor pre možnosť morálnej obrody európskeho človeka 16. storočia. Napriek tomu, že Montaigne sa nezúčastnil osobne na žiadnej výprave „do neznáma“, pozorne čítal a počúval všetky správy o objavoch v Novom Svete. Filozof Montaigne rátal s určitým skreslením pri sprostredkovaní informácií. Bol nedôverčivý skôr k správam vzdelaných pisateľov a cirkevných predstaviteľov, tieto považoval za tendenčné a predpokladal, že autori svoje správy písali nie podľa skutočnosti, ktorú videli, ale podľa predstáv, ktoré mali zafixované ešte z Európy pred cestou. Montaigne tvrdil, že takíto vzdelaní cestovatelia sa nedokázali pozeráť na obyvateľov Nového Sveta nezaujate a bez predsudkov. Za najpravdivejšie a najprírodzenejšie informácie považoval Michel de Montaigne správy a rozprávania jednoduchých, nevzdelaných námorníkov, o ktorých si myslel, že by sa viac mohli priblížiť k pravdivému obrazu toho, čo opisovali.

Montaignovu propagáciu kultúrneho vzoru „ušlachtitého divocha“ treba brať pri skúmaní predstáv o prírodných národoch do úvahy, lebo vplyv jeho myšlienok a rozšírenosť jeho kníh bola v celej Európe veľká – tak v západnej i v strednej. Svojimi názormi podstatne ovplyvnil predovšetkým pohľad na amerických divochov, prispel k tomu, že boli katolíckou cirkvou skôr považovaní za ľudí majúcich dušu, než sa tak stalo s africkými černochochmi.

Montaigne ako jeden z prvých filozofov použil v hodnotení pohľadu na divochov v Novom Svete metódu kultúrneho relativizmu: na príklade, že už starovekí Gréci nazývali barbarmi Rimanov sa snažil dokázať, že pojem „barbar“ sa jednoducho používa pri hodnotení iných národov s odlišnými zvykmi. Kanibalské praktiky obhajuje Montaigne ako svojráznu črtu kultúry, ktorá je prijímaná a akceptovaná v danej oblasti tak obeťami ako aj vykonávatelmi obrady. Poukazuje na fakt, že zjedenie usmrtenej ľudskej obeť je menej kruté a bolestivé ako stredoveké spôsoby mučenia ľudí zaživa – ako bolo napr. lámanie na kolese, alebo podhodenie živého človeka rozzúreným a hladným psom, či prasatám.

Po Montaignových osobných rozhovoroch s jednoduchým námorníkom Villegagnonim o jeho plavbách a pobyte v Severnej Amerike (tzv. Antarktíckom Francúzsku) začal humanista propagovať aj čistotu náboženského cítenia divochov a čistotu náboženského presvedčenia.

Indiáni sa takto stávali postupne v priebehu 17. storočia idealizovaným predobrazom príkladu čistej, neskazenej zbožnosti.

Pre človeka 17. storočia už neboli zámoorské krajiny cestou do pekla, ale podľa správ predchodcov a dobyvateľov Mexika a Peru skrývali mnohé poklady – z cesty do pekla sa stalo hľadanie strateného raja, a to ani tak nie toho biblického, ale pozemského. V predstavách Európana sputnaného náboženskými dogami a skostnatenou sociálnou štruktúrou to bola vidina slobody. Nové svety a jeho obyvatelia – divosi, symbolizovali slobodu raja v zmysle náboženskom, spoločenskom, stavovskom, rodinnom, jako aj sexuálnom.

Európske osvietenstvo a predstavy o „ušľachtilých divochoch“ veľmi ovplyvnili knižne vydané správy francúzskeho moreplavca Louisa-Antoina De Bougainville (1729–1811) v diele *Voyage autour du monde par la frégate du roi la Boudesse et la flutte l'Etoile en 1766, 1767, 1768 et 1769*, Paris, 1772. (*Cesta okolo sveta na kráľovskej fregate Boudesse a na škuneri l'Etoile v rokoch 1766, 1767, 1768 a 1769*.) Práve na základe Bougainvillových opisov čarovnej Arkádie (Tahiti), kde ako v pozemskom raji vedľa seba žijú chudobní a bohatí, všetkého je dostatok a všetci môžu byť šťastní, sa potvrdzoval ideál „vznešeného divocha“ osvietených filozofov. Z Bougainvilla vychádzal aj Denis Diderot pri koncipovaní niektorých hesiel vo svojej Encyklopédii.

Bougainvillove správy o stretnutiach s prírodnými národmi v Polynézii nezávisle podporili ohlas myšlienok Jeana Jacqua Rousseaua a jeho ideál spoločnosti žijúcej v priamom spojení s prírodou. J. J. Rousseau vo svojich rozpravách napísaných pre Akadémiu v Dijone (*Rozprava o vedách a umení*, 1750, *Rozprava o pôvode a základoch nerovnosti medzi ľuďmi*, 1753) poukazoval na to, že rozvoj vedy, umenia a vznik osobného vlastníctva vedú k úpadku mravov. Spoločenským vzorom mali byť národy, ktoré zostali žiť v prírodnom stave a v spojení s prírodou.

Poznávaníu a porovnávaníu rôznych kultúr a národov sa začala venovať samostatná vedecká disciplína – „etnológia“, a tento názov sa začal všeobecne presadzovať od roku 1724, po uverejnení 1. časti práce J. F. Lafitaua *Moeurs des sauvages américains, comparés aux mœurs des premier temps* (*Mravvy amerických divochov v porovnaní s mravmi prvých čias*),¹ ktorá sa stala základným dielom porovnávacej etnológie v Európe.²

Joseph-François Lafitau sa narodil 31. 5. 1681 ako syn kupca a bankára v Bordeaux, kde aj zomrel 3. 7. 1746.³ V roku 1696 vstúpil v Bordeaux do jezuitského rádu – Spoločnosti Ježišovej, kde študoval teológiu a filozofiu. V štúdiách, a neskôr aj vyučovaní, pokračoval v juho-francúzskom Pau, na podhorí Pyrenejí (1698–1701), potom v Limognes, Poitiers a Paríži. Na misijné pôsobenie sa dostal v roku 1711 do Nového Francúzska (Kanady) do Quebecu. Tam našiel nielen „armádu“ 319 jezuitských kňazov pripravených šíriť vieru medzi divochmi od Montrealu po Louisianu, ale stretol sa aj s pátrom Julienom Garnierom, superiorom pre všetky kanadské misie v Quebecu, od ktorého získal mladý Lafitau veľké množstvo základného etnografického materiálu.

1 LAFITAU, J.-F. *Moeurs des sauvages américains, comparés aux mœurs des premier temps*. Paris: Saugrain, 1724, I–IV.

2 BASTIAN, A. *Die Vorgeschichte der Ethnologie*. Berlin: F. Dummlers Verlags, 1881.; BENZ, T. *Die Anthropologie in der Geschichtsschreibung des achtzehnten Jahrhunderts*. Wuppertal-Elberfeld, 1932.; PETERMANN, W. *Geschichte der Ethnologie*. Wuppertal: Verlag GmbH, 1095 s.

3 JONES, A. E. *Catalogue of Jesuit Missionaries to New France and Louisiana 1611–1800*. In: Thwaites, R. G. *Jesuit Relations and Allied Documents: Travels and Explorations of the Jesuit Missionaries in New France, 1610–1791*. 73 Vol. Cleveland: Ohio, 1896–1901, s. 163.
V niektorých encyklopédiách uvádzané dátumy narodenia a úmrtia 1670–1740 vyvracia Kálinova podrobná štúdia – KALIN, K. *Indianer und Urvolker nach J. F. Lafitau*. Freiburg, 1943.

Lafiteau žil nasledujúcich 5 rokov (1712–1717) na misijnej stanici Sault St. Louis v priamom kontakte s tamojšími indiánmi. Vlastné etnografické pozorovania Irokézov a Hurónov porovnával s uznávanými opismi starovekých kultúr Grékov, Rimanov, Egypťanov, Blízkeho a Stredného východu, Číny i Japonska, v dielach Herodota, Pomponia Melu, Plutracha, Strabóna, Platóna. Vznikla z toho pozoruhodná etnologická štúdia, ktorá v samostatných kapitolách analyzuje jednotlivé aspekty sledovaných indiánskych kultúr (pôvod a históriu národov, výzor a charakterové vlastnosti, vieru a náboženské predstavy, formy vlády a sociálnej organizácie, svadobné obrady a výchovu detí, samostatne úlohu mužov v spoločnosti, úlohu a postavenie žien, vojnu a spôsob boja, obchodovanie, získavanie potravy, trávenie voľného času a hry, choroby a spôsoby liečenia, reč, pohrebné rituály), a tieto výsledky konfrontuje s antickými autoritami.

Prelomové dielo etnológie, Lafitauovo štvordielne *Moeurs des sauvages américains, comparées aux mœurs des premiers temps* (*Mravy amerických divochov v porovnaní s mravmi prvých čias*) je prvou čisto etnografickou monografiou⁴ v dejinách európskej vedy. Je zároveň vedecky napísanou obhajobou indiánskych kultúr Ameriky – tzv. „divochom“ nebola v dobových vedeckých prácach priznávaná schopnosť vytvárať kultúru.

Lafitau výrazne ovplyvnil postoje francúzskych osvietenecov – teória „ušlachtitého divocha“ sa dostala nielen do filozofických diel Montesquieua,⁵ J. J. Rousseaua,⁶ Diderotovej encyklopédie,⁷ ale aj do kazateľníc a cirkevných kalendárov. Bolo to v krátkom liberálnom období v ére absolutizmu. Hneď po prvom parížskom vydaní *Meurs des sauvages...* začala jezuitská opozícia dielo kritizovať, kým nedosiahla zákaz ďalšieho vydávania. Parížski vydavatelia Saurgrain a Hochereau museli tlač druhého vydania presunúť do liberálneho prostredia protestantského Holandska.

Do strednej Európy sa dostávali najprv francúzske vydania Lafitaua, do nemčiny ho dal preložiť a vydať Siegmund Jakob Baumgarten v roku 1752, a tento dátum je považovaný za rodný list novovekej etnológie a kultúrnej antropológie v stredoeurópskom kultúrnom okruhu.⁸ Význam a silu diela vidieť aj na tom, že sa na vydanie práce francúzskeho jezuitu podujal luterán z evanjelického teologického seminára na univerzite v Halle pod názvom *Die Sitten der amerikanischen Wilden im Vegleich zu den Sitten der Frühzeit* (Halle, Johann Justinus Gebauer, 1752–1753).⁹

Na základe porovnania spôsobu života, obyčajov a zvykov Lafitauova teória predpokladá pôvod predkov amerických domorodcov v Európe alebo v Stredomorí. Spoločný kultúrny základ – tzv. prvotné, alebo primárne náboženstvo a kultúra sa podľa tejto teórie postupne zmenilo na sekundárne „divošstvo“ indiánov. Porovnávanie „divošskej“ (v dobovej citácii, divošské národy = dnes prírodné národy) a starovekej kultúry je spôsob, ako pochopiť ideálnu prvotnú kultúru vychádzajúcu z božského zjavenia. U Irokézov a Hurónov nachádzal stopy prvotného, zdedeného náboženstva, aj formy sociálnej organizácie, kde najstaršie ženy majú zastúpenie vo vláde a môžu rozhodovať o najdôležitejších veciach. Podobne ako jeho predchodcovia Marc Lescarbot a Jean de Brébeuf oceňoval na základe svojich skúseností indiánsku šľachetnosť, smelosť, temperament, silu, nezávislosť, dobrú pamäť a jasné myslenie,

4 BASTIAN, ref. 3; BENZ, ref. 3; PETERMANN, ref. 3.

5 MONTESQUIEU, Ch.-L. S. *Duch zákonov*. Bratislava: Tatran, 1989, 597 s.

6 ROUSSEAU, J.-J. *Rozpravy*. Praha: Svoboda, 1978, 282 s.

7 DIDEROT, D. – D'ALEMBERT, J. *Encyclopedie ou Dictionnaire Raisonne des Sciences, des Arts et des Métiers...* Tom 1–36. Geneve: Neuchatel, 1778.

8 BASTIAN, ref. 3; BENZ, ref. 3; PETERMANN, ref. 3.

9 LAFITAU, J.-F. *Die Sitten der amerikanischen Wilden im Vegleich zu den Sitten der Frühzeit*. Halle: Johann Justinus Gebauer, 2. Bde., 1752–1753, 501 s. Z francúzštiny do nemčiny preložil Johann Friedrich Schröter.

pohostinnosť voči cudzincom a ľuďom v núdzi, čím by podľa neho zahanbili aj európske národy. Lafitau sa pridŕžal teórie Athanasia Kirchera o jednotnom vývoji sveta („in uno omnia“)¹⁰ a náboženstva, zároveň býva označovaný za jedného z prvých hlásateľov protoevolučionistickej teórie kultúry.

Príkladom zdedeného pradávneho symbolu je aj kresťanský kríž, ktorý je u Egypťanov znakom plnosti, u Mexičanov centrum charakteru a najvyššie písmeno. Za dôkaz spoločného pôvodu považuje Lafitau aj fyzický výzor indiánov: „Rodia sa bieli ako vy. Iba pod vplyvom podnebia, vetra a pobytu na ostrom vzduchu, ako aj olejov, ktorými sa potierajú, ich pokožka neskôr stmavne...“¹¹

V prvej časti prináša Lafitau podrobný popis amerických krajín a národov, ktoré nájdeme aj na medirytinách – základným etnikom, z ktorého vychádzal a najlepšie poznal, sú muži a ženy Irokézov a Hurónov,¹² od tohto základu ukazoval rozdiely s Algonkinmi, Eskymákmi, obyvateľmi Grónska a ruskej Novej Zeme – ako prototypmi domorodcov zo severu. V porovnaníach predstavil južných Floridaňanov, Virgínčanov, Karibov z Antíl, domorodcov z Brazílie, Mexika a Peru, ale aj mýtických Acephalusov (bezhlaví ľudia, majúci tvár na hrudi), ktorých umiestnil do juhoamerických džunglí, [1].

Obrázok č. 1: Ryt. II. (1. Huróni, alebo Irokézi, 2. Algonkíni, 3. Eskymáci, 4. Grónčania, alebo aj Nová Zem).

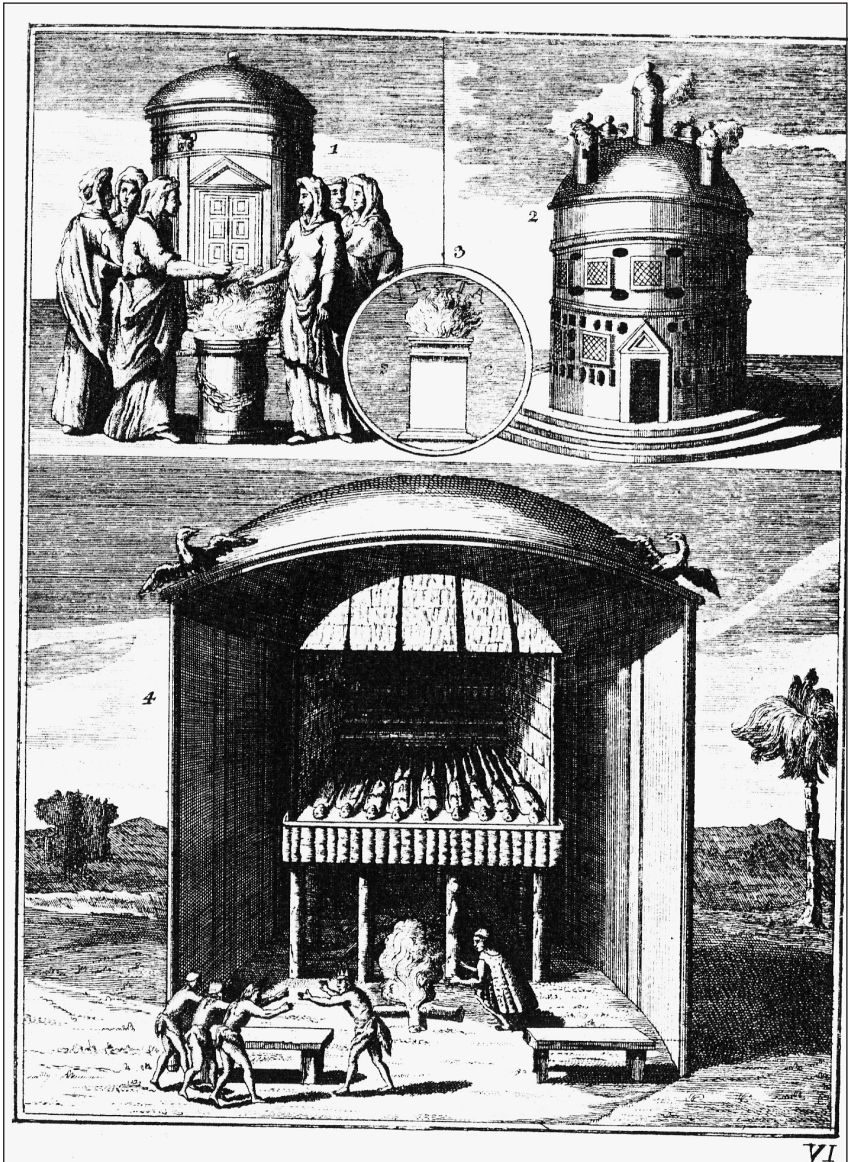
¹⁰ KIRCHER, A. *China monumentis, qua sacris qua profanis, nec non variis naturae & atris spectaculis, aliarumque rerum memorabilium argumentis illustrata...* Amsterdami: apud Jacobum a Meurs, M.DC.LXVII. (Fond SNK); pozri tiež DURANT. A. – DURANT. W. *Kulturgeschichte der Menschheit*. Bd. 1.–13., Munchen, 1978; BIRKET-SMITH. K. *Geschichte der Kultur. Allgemeine Ethnologie*. Zurich, 1948.

¹¹ LAFITAU, ref. 2, s. 50.

¹² Huróni (Wyandotti) patria síce do jazykovej rodiny Irokézov, ale vzhľadom na tradičné spojenectvo s Francúzmi, sa vyčlenili z kultúrneho a politického zväzu Irokézskych národov.

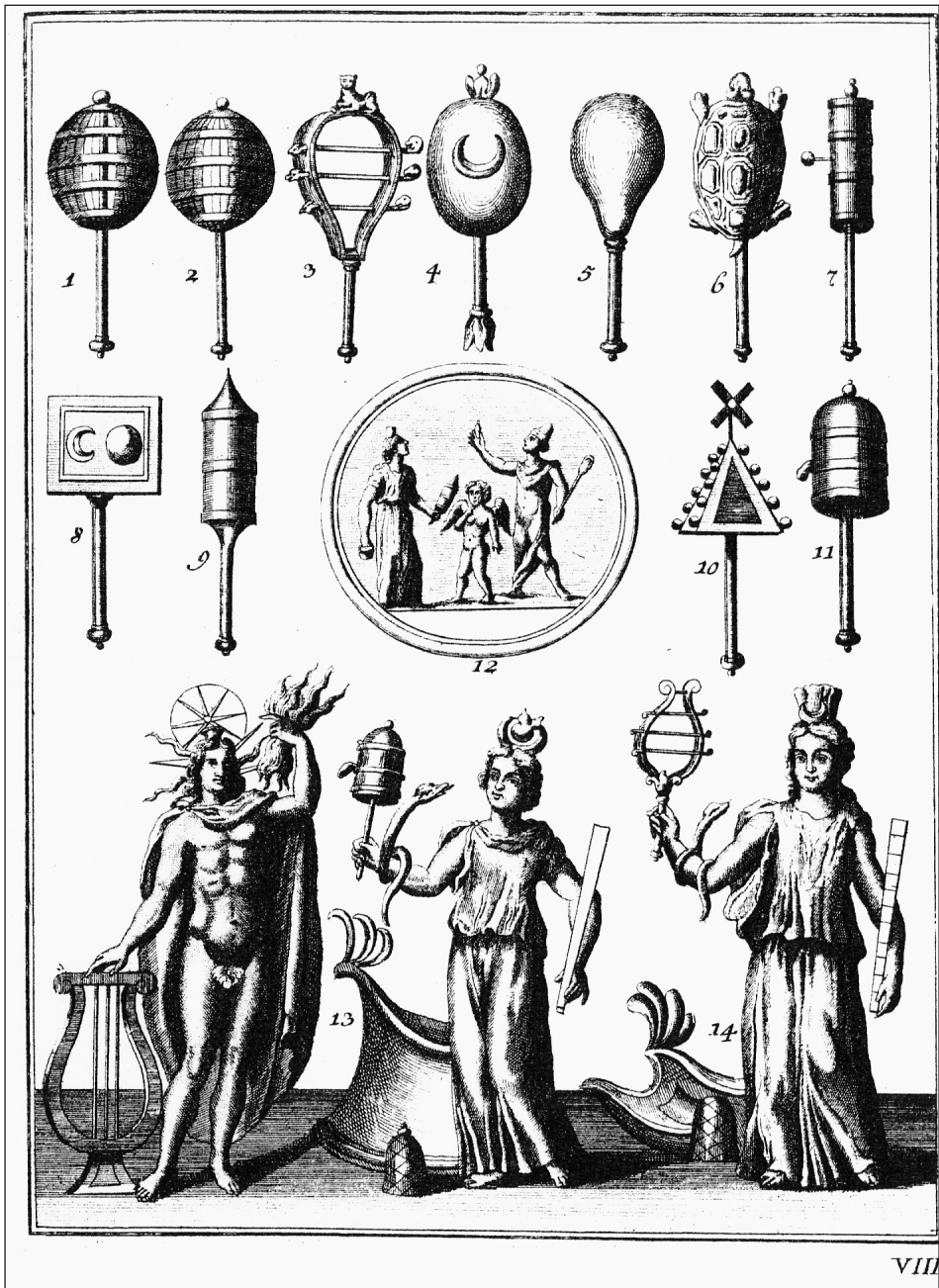
Podrobne je analyzovaná oblasť náboženských predstáv a posvätných symbolov starovekých a amerických kultúr – jednoznačná podobnosť sa objavuje pri najvýznamnejšom kulte Slnka, ktoré sa teší rovnako veľkej úcte v starovekom Egypte, na ďalekom východe v Číne, u juhoamerických Inkov, v Mexiku, alebo u Načezov v Louisiane.

S uctievaním Slnka je spojené aj povinné udržiavanie posvätného ohňa, rovnaký kult je doložený z grécko-rímskych antických čias, starej Perzie, zo Severnej Ameriky je najvýraznejší u Načezov, ktorých vládca bol nielen symbolom Slnka, ale aj sa volal Veľké Slnko, a musel strážiť posvätný oheň, [2].

Obrázok č. 2: Ryt. VI (1., 3. V antických časoch boli strážkyne svätého ohňa vestálky, 2. Perzský chrám Slnka, 4. Chrám Slnka u Načezov).

Hudba hrala úlohu aj v náboženskej oblasti, predovšetkým pri ochrannej mágii pred zlými božstvami a silami. Zo starého Egypta pochádza hudobný nástroj sistrum, ktorý bol symbolom najprv bohyně Hathor, neskôr veľmi obľúbenej bohyně Eset (na prednom východe

Obrázok č. 3: Ryt. VIII (1.–2. Sistrum v Egypte, 3. Tradičné antické sistrum, 4., Maraca v Brazílii, 5. Chichikué v Južnej Amerike, 6. Sistrum z panciera korytnačky u Irokézov a Hurónov, 7.–8. Rhombus lámu z Tibetu, 10. Tradičná detská hrkálka používaná aj v Amerike, 9.–14. Typy používané v antike).

nazývanej Isis), ale aj Osirisa a Anubisa, ktorý používaním odvracia ničivé pohromy, nešťastie, zlo. Veľmi podobný typ posvätného hudobného nástroja sa vyskytoval aj v Strednej, Južnej a Severnej Amerike, [3].

V kapitole venovanej formám vlády, pripomína Lafitau, že nemožno amerických domorodcov podceňovať, že by neboli schopní vytvoriť a usporiadať formu správy štátu aj do monarchie, čoho príkladom sú vyspelé monarchie na území Mexika a Peru (Aztékovia, Mayovia, Inkovia), alebo aj v Louisiane pri rieke Mississippi (Načezi), ktorým vládnu kráľovské dynastie. Ostatné národy, napr. v Severnej Amerike Irokézi a Huróni majú zase demokratické usporiadanie podobné ako bolo napr. v starovekých gréckych mestských štátoch v Sparte, alebo na Kréte.

Tanec je zaradený, pre niekoho možno prekvapujúco, do kapitoly o správe verejných vecí. Svedčí to o dobrej znalosti pomerov pozorovateľa, lebo tanec v indiánskych kultúrach je dôležitým prejavom výpovede a dopĺňa slovné vysvetlenie. Prostredníctvom tanca možno vyjadriť svoje názory, postoje aj hodnotový rebríček. V texte sú obradové indiánske tance porovnávané s gréckou drámou, bojové tance s tancami satyrov, náboženské tance s pantomímou.

Vo voľnom čase indiáni radi hrajú hry s kockami, alebo kameňmi tak ako iné národy a antickú kalokagatiu (vyvážené rozvíjanie duševnej aj telesnej stránky človeka) mu pripomínajú loptové hry. Hrávali ich všetci muži, ženy, aj deti a bolo to zároveň gymnastické cvičenie, ako aj nácvik vytrvalosti a prípravy na boj, alebo prácu.

Francúzi v Kanade (Novom Francúzsku) sa nechali inšpirovať populárnou indiánskou hrou s palicami a loptičkou, ktorú nazvali „lacrosse“ (zahnutá hracia palica im pripomínala biskupskú berlu), v lete sa hrávala na tráve, v zime na zamrznutých vodných plochách.

Pre osvietencov boli „divosi“ – ľudia žijúci v blaženej nevedomosti („tabula rasa“) – ako nepopísaný list, a bolo im treba poskytnúť iba európske vzdelanie. Ideál „šlachetného divoča“ presadzovali humanisticky orientovaní filozofi a myslitelia. Cirkevní predstavitelia však považovali za plnohodnotných ľudí iba tých domorodcov, ktorí prijali kresťanstvo a európsky spôsob života – týchto potom uvádzali ako príklad „prirodzenej“ zbožnosti.

Opačný pohľad, vychádzajúci z utilitaristickej filozofie a koloniálnej politiky, podporoval pretrvávajúce predsudky minulých storočí (napr. aj Thomasa Hobbsa, že „život divochov je odporný, surový a krátky“),¹³ ako aj negatívny a nadradený postoj k národom s „inou (v dobovom chápaní – nižšou)“ kultúrou, ktoré je treba civilizovať, a teda zároveň aj ovládnuť. Všeobecne zakorenená predstava o divochoch bola taká, že „sú nahí a celí porastení chlpmi, žijú v lesoch mimo spoločnosti ako divá zver a nemajú ani žiadne rysy ľudskosti.“¹⁴ (Preklad autor).

Na Slovensku sa najstaršie zachované exempláre *Moeurs des sauvages américains...* kompletné prvé francúzske vydanie z roku 1724, nachádzajú v zrekonštruovanej v historickej Aponyovskej knižnici v Oponiciach,¹⁵ kde ich možno priamo študovať, rovnako ako Montaignove *Eseje*.

¹³ STÖRIG, H. J. *Malé dějiny filozofie*. Praha: Zvon, 1991, 512 s.; KOMOROVSKÝ, J. *Mravný poriadok a jeho náboženská sankcia*. Bratislava: UK, 1995, 212 s.; LIPS, J. E. *Pri prameňoch civilizácie*. Bratislava, 1961.

¹⁴ LAFITEAU, ref. 2, s. 50.

¹⁵ Aponyiovská knižnica v Oponiciach: LAFITAU, J.-F. *Moeurs des sauvages américains, comparés aux moeurs des premier temps* Sign. O XXIV. 000031. , MONTAIGNE, Michel de – *L'esprit des essais de Michel seigneur de Montaigne*. Paris, 1677 – má signatúru O X 00062.

FEATURE „NOBLE SAVAGE“ AND J. F. LAFITEAU

Summary: Feature „noble savage“ in European culture began to appear occasionally in the 16th century and fully enforced in the 18th century, during the Enlightenment. A work of Lafiteau Francois Joseph – *Moeurs des Sauvages américains, comparés aux mœurs des premiers temps* (*Morals of American savages compared with morals of first times*) had the significant impact on this process and became the basic work of comparative ethnology in Europe.

Keywords: Savage (sauvage, Wilde), First Nations, M. de Montaigne, Philosophy of the Enlightenment, J.F. Lafiteau.